

УНІВЕРСИТЕТ У МІСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ ДО, ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Хижняк Л. М.,

доктор соціологічних наук, професор,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0003-4966-3203

l.khyzhniak@karazin.ua

Стаття присвячена визначенню різнопланової діяльності університету як культурного хабу на рівні міста в різних ситуаціях, у т.ч. кризових (війни). Авторкою окреслено основні проблеми участі університету в міській культурі в процесі її вивчення, збереження і використання. На основі застосування компаративного методу розкрито роль університету у розвитку та збереженні культурної спадщини протягом трьох періодів – до, під час війни та післявоєнний період (передбачення). Використано такі критерії порівняння цих періодів: мета участі, методи, розробка та реалізація культурної політики; розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури, напрямки роботи по збереженню культурної спадщини; культурна активність в комунікативному просторі; ступінь використання комунікаційних платформ; ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини, у т.ч. міської; ступінь міжнародної культурної активності. В умовах глобалізації й постмодерних суспільних перетворень самокерованість і самобутність міського культурного простору стають недостатньо реалізованими. До того ж російсько-українська війна призвела до глибоких трансформацій як світового, так і національних культурних просторів. Тому питання захисту культурної спадщини в Україні активно підтримується міжнародною спільнотою ресурсно, законодавчо, організаційно. І університет своєю просвітницькою діяльністю всіляко цьому сприяє. Зроблено висновок про наступність мети, заходів, напрямків діяльності університету щодо вивчення, збереження й використання міської культурної спадщини на різних етапах. Тому культурні активності університету доцільно й надалі розглядати в трьох періодах – до, під час війни і післявоєнний період. Усталений суспільний розвиток має культурну складову і можливий в умовах миру, вирішення гуманітарних питань і протидії гібридній агресії як частини інформаційної війни.

Ключові слова: університет як культурний хаб, культурна спадщина, міська культурна спадщина, партнерство у сфері культури, соціальні комунікації, комунікативний простір міста.

Постановка проблеми. Міська культурна спадщина розвивається університетом як до, так і під час війни та в умовах післявоєнного культурного відродження й подальшого розвитку у відповідь на глобальні і локальні суспільні виклики. Визначимо основні фактори актуалізації цієї проблеми.

По-перше, без культурної спадщини народи України втрачають зв'язок з минулим і, поколіннями, які зберігали і творили українську культуру протягом віків, усвідомлюючи свої культурні інтереси, культурні надбання. Це актуалізовано для молодих незалежних держав, історію яких переписували ті країни, під владою яких вони знаходилися. Оскільки культура є складовою історичного поступу людства в цілому та окремих спільнот (територіальних, етнічних тощо), то лише отримавши незалежність, ці спільноти переглядають історично підтверджене фактами своє минуле і культурні надбання своїх пращурів.

По-друге, участь різних груп у розвитку та захисті культурної спадщини здатна консолідувати соціальні спільноти, у тому числі міську, й мобілізувати їх на спільну участь у досягненні соціально значимих цілей, серед яких національна і міська культурна спадщина. Під час криз нагальним завданням влади й громадянського суспільства є досягнення органічної цілісності міської культури, колективної ментальної запрограмованості, що базується на системі демократичних загальнолюдських гуманних цінностей (глибинний пласт культури), має відповідні ритуали, символіку й героїчний ряд, які поділяє більшість мешканців.

По-третє, завдяки культурній спадщині спільноти, у тому числі міська, здатні презентувати себе навколишньому світу. Для України це особливо значимо в умовах, коли вона перебуває на шляху входження до європейського економічного, політичного та культурного просторів. І цей стратегічний

європейський вибір зовнішньополітичного курсу під час російської агресії підтримується громадянами. Так, за даними соціологічного дослідження «Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення», проведеного в Україні групою «Рейтинг» 1-2 жовтня 2022 р. (опитано 2000 респондентів методом телефонного інтерв'ю в усіх областях України, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення), 86% опитаних (на Заході – 92%) висловилися за вступ України до Європейського союзу і 83% (на Заході – 90%) – до НАТО (Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення, 2022).

Зазначимо, що захист культурної спадщини під час війни базується на таких основних моментах, а саме: по-перше, це зафіксовано у міжнародному праві (наприклад, Гаазька конвенція 1954 року наполегливо закликає держави-учасниці утримуватися від нападів на культурні об'єкти та сховища колекцій); по-друге, міжнародне співтовариство виказує нетерпимість і готовність реєструвати напади на культурні об'єкти та притягувати винних до відповідальності в міжнародних судах; по-третє, науковцями узагальнено досвід збереження культурної спадщини під час військових конфліктів у Сирії, Іраку та Афганістані, який можна використовувати під час інших воєн, враховуючи конкретну ситуацію (військову, гуманітарну тощо). Зрештою, участь міжнародної спільноти (міжнародних інституцій, волонтерів, колективних та індивідуальних донорів), як правило спрямована переважно на стабілізацію культурних об'єктів і пошук механізмів, інструментів (економічних, політичних) для того, щоб врятувати пошкоджені колекції шляхом їх релокації (якщо це можливо) чи захисту, спираючись на місцеві умови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заслужують на увагу такі п'ять підходів до організації збереження культурної спадщини за міжнародної підтримки (Браян І. Деніелс, 2022). Розглянемо їх під кутом зору теми статті.

Перший базується на тому, щоб а) діяти максимально швидко, організовано й оперативно з огляду на перебіг військових дій; б) фіксувати й враховувати нові потреби культурних осередків; в) визначити нові місцеві мережі, які здатні до таких дій, як підтримка фахівців у сфері культурної спадщини; інтеграція місцевих волонтерів та координація їх діяльності з міжнародними інституціями (благодійними фондами, волонтерськими організаціями), а також з владою (насамперед з військово-цивільною адміністрацією на території, де розташовані культурні об'єкти).

Другий підхід передбачає визначення фінансової потреби у допомозі (поточної під час війни і довгострокової в період відновлення) для культурних закладів та залучення експертів, які їх підтримують. Соціальним механізмом реалізації цього підходу стає міжнародне державно-приватне й державно-громадянське партнерство в роботі по зборі ресурсів, їх розподілі згідно національних пріоритетів та реальних потреб установ культури.

Третій підхід орієнтує на довгостроковість роботи щодо захисту культурних об'єктів або стабілізації культурних колекцій, оскільки передбачити перебіг військових дій і терміни та результат війни, як правило, проблематично як політикам, так і експертам. Разом з тим підтримка тимчасового переміщення культурних цінностей дозволяє зменшити ризики їх пошкодження або навіть втрати і зберегти професіоналізм працівників культурних осередків.

Четвертий підхід спрямований на захист творів мистецтва, культурних цінностей загалом, які належать державі та громадянам, від експропріації, розкрадання, незаконного переміщення з тимчасово окупованих територій. До цього процесу залучаються державні й міжнародні правоохоронні органи, самі музейні та інші культурні установи (зокрема, освітні) та учасники ринку культурних продуктів.

П'ятий підхід зосереджується на захисті прав людини, зокрема захисті працівників культури, які не тільки покликані охороняти культурну спадщину, а намагаються надавати культурні послуги в кризових ситуаціях. Комунікативне багатство надало у розпорядження сучасної людини різноманітні форми, види комунікації і можливості використання новітніх комунікаційних технологій в культурних практиках. У сучасному світі застосування як окремими індивідами, групами інтернету та соціальних мереж розширило доступ до оцифрованих культурних об'єктів у віртуальному світі. Останній екстериторіальний, доступ до представленої в ньому культурної спадщини обмежується лише фізичним доступом користувачів до мережі та їх здатністю працювати в культурному просторі інтернету, а також можливістю працівників сфери культури працювати і реальному, віртуальному і змішаному комунікативному культурному просторі.

Захист культурної спадщини в Україні активно підтримується міжнародною спільнотою (так, деякі об'єкти історико-культурної спадщини включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Однак під час війни шкода культурній спадщині (часто непоправна) відбувається на тимчасово окупованих ворогом територіях внаслідок варварства окупантів на тлі втрати державою контролю за перебігом подій (в т.ч. в культурній сфері) на таких територіях. Звернення до міжнародних інституцій, як правило, не дає очікуваних результатів. Україна стикається з цією проблемою ще з часів окупації

Криму та частини Донеччини й Луганщини (Бакальчук, 2019, с. 46–52).

Ми погоджуємося з висновком О. Валевського щодо ролі культури у війні: «...можливості культури у справі запобігання та розв'язання конфліктів є обмеженими. Відтак пріоритетні функції належать передусім національним державам та міжнародним організаціям. Водночас у подоланні конфліктів недоцільно нехтувати потенціалом гуманітарних засобів взагалі та культури зокрема» (Валевський, 2018, с. 3). Цей підхід видається виправданим, оскільки все більше науковців вважають, що «... в основі найбільш принципових і безкомпромісних протистоянь сучасності лежать насамперед і в основному культурно-цивілізаційні розбіжності» (Самчук, 2019, с. 66). В. Гриневич зроблено такі узагальнення наслідків деколонізації України за роки незалежності: «звільнення українців від нав'язаного імперією образу другорядності і меншовартості, очищення української культури, мови та історії від накиннутих чужородними ідеологічними і політичними впливами та концептами. Відповідно, формування нової української ідентичності має ґрунтуватися на культурі, мові, історії, традиціях і т. ін. титульної нації і водночас на європейських цінностях демократії та громадянського суспільства» (Гриневич, 2019, с. 505).

Минуле, сьогодення й майбутнє перетинаються в розвитку культурного простору. О. Гриценко, проаналізувавши формування культурного простору України від часів Київської Русі до періоду незалежності України, виділив три сценарії подальшої його трансформації з усіма їх перевагами, вадами та можливостями втілення, а саме: «патріотичний ідеал», «європейський ідеал», «ватний ідеал» (Гриценко, 2019). Однак ці сценарії виявляються утопічними, адже російсько-українська війна вимагає нових підходів до осмислення культурного простору України як країни-переможця з європейським сьогоденням і майбутнім та, зокрема, міського культурного простору як частини національного. Саме тому зростає роль сучасного університету в теоретико-методологічному обґрунтуванні нового культурного простору України (у т.ч. міському культурному просторі) і в науковому супроводі його формування. В. Бакіров на прикладі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна показав «прагнення сучасного університету бути не тільки центром пізнання і професійної освіти, але й центром активних творчих культурних практик» (Бакіров, 2021, с. 7).

Мета статті – розкрити трансформацію ролі університету в міській культурі і культурній спадщині до, під час війни та післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на досить плідну ідею Н. Чорної проблематизувати культурну спадщину через її вивчення, збереження та використання (Чорна, 2021), вивчення ролі університету в цій царині проведемо через відповідну тріаду участі університету в збереженні й розвитку міської культурної спадщини, до якою входять процеси її вивчення, збереження і використання (рис. 1). Така тріада дозволяє визначити проблемні поля в багатогранній і різноспрямованій культурній активності університету (особливо під час війни).

Рис. 1. Тріада участі університету в збереженні й розвитку міської культурної спадщини

На етапі вивчення культурної спадщини виникає теоретико-методологічна проблема, пов'язана з визначенням міської культури і міської культурної спадщини. У сучасному світі відбулося неоднозначне поєднання глобалізації, комунікації та культури (Бистрицький, Пролєєв, Зимовець, 2020). Складну взаємодію глобального і локального дещо спростила поширена формула «глобальне – локальне – локальне», однак розуміння міської культури залишається термінологічно невизначеним. Міська культура – це система, до якої входять різноманітні елементи, поєднані топографічною ознакою й історією життєдіяльності мешканців. Це одночасно комплекс цінностей; тип інформаційного процесу, соціальна інформація про місто, яка зберігається, накопичується та поширюється за допомогою відповідних знакових систем; має смислові й ментальні характеристики (відображає соціальний характер мешканців міста); в ній представлена історична еволюція розвитку міста через культурні норми, цінності, традиції, звичаї, культурні надбання. При цьому в міському культурному просторі взаємодіють (іноді навіть конфліктно) різні культурні форми (субкультури, контркультури, масова

культура та ін.).

Основні види підтримки університетом міської культури: інформування про перебіг культурних подій в місті через інтернет-комунікації і соціальні мережі; допомога армії, ЗСУ (фінансова, матеріальна, духовна); вшанування героїв війни в самому університеті і в міському публічному просторі; участь в подоланні культурної агресії в умовах гібридної війни; оперативне реагування на інформаційні операції гібридної війни; проведення моніторингу стану міської культури, її об'єктів та оперативне поширення в комунікативному просторі його результатів; організація мистецьких і різних культурних заходів в університеті і в міському публічному просторі, участь в аналогічних міських заходах та ін. Продовжується процес декомунізації, який мав завершитися в Україні до 2015 р., а в умовах російської воєнної агресії актуальною стає дерусифікація культурного простору. Університети залучаються до наукових досліджень з вивчення та фіксації культурної пам'ятки, обґрунтування внесення важливих з точки зору національного культурного розвитку об'єктів і предметів історико-культурної спадщини до державних реєстрів та дотримання процедури позбавлення цього статусу.

Виділені етапи вивчення, збереження та використання культурної спадщини мають обмеження. Під час війни вони передусім пов'язані з доступом до об'єктів культури, їх працівників та користувачів їх послуг на тимчасово окупованих територіях та в місцях активних військових дій. Особливо це стосується вивчення громадської думки та поведінкових характеристик громадян щодо їхніх культурних потреб та їх задоволення. Звичайно, ці потреби під час війни частково задовольняють митці, волонтери, діяльність науковців з використанням можливостей інтернет-комунікацій і соціальних мереж. Так, поширеними стають он-лайн опитування (експертні й навіть масові), що проводяться окремими соціологами й соціологічними групами. Однак методики он-лайн досліджень потребують ґрунтовної розробки, апробації й удосконалення.

Соціальна відповідальність університету в умовах гібридної війни проявляється в протидії гібридній агресії. Серед основних напрямків гібридних конфліктів О. Курбан виділяє культурний, «... представлений гуманітарною агресією, спрямованою на знищення національної спадщини (архітектури, артефактів), прямими чи опосередкованими діями, спрямованими на обмеження мови титульної нації, негативізацію національної культури та традицій, нав'язування чужої масової культури (кіно, література, театр, образотворче мистецтво тощо), а також негативізація моральних авторитетів нації (культура, мистецтво, наука). Головна мета атак – показати неспроможність нації, відсутність історичного минулого та перспектив на майбутнє» (Курбан, 2018, с. 109). Долає гібридну агресію університет через використання державної мови в освітньо-науковій діяльності; вивчення особливостей та поширення в освітньо-науковому й публічному просторах національної культури і традицій; протидію негативному впливу чужої за ціннісними підвалинами масової культури; розробку критеріїв ідентифікації та визначення за ними моральних авторитетів нації в минулому і в сьогоденні з одночасною їх популяризацією в комунікативному просторі (реальному, віртуальному, змішаному); дослідження і збереження історичної пам'яті та формування історичної свідомості. Культура відноситься до м'якої сили в соціальних взаємодіях на міжнародній арені, однак вона потерпає під час гібридної агресії й потребує захисту.

Україна як сторона «Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року», має підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи низку основних заходів, серед яких: «систематизація інформації про культурні цінності, включаючи мінімальну інформацію про кожну культурну цінність, що дозволяє однозначно її ідентифікувати, з обов'язковим фотографуванням і дублювання інформації на надійних різних засобах зберігання; заходи протипожежної безпеки в закладах культури, що зберігають культурні цінності; заходи захисту від викрадення, знищення чи пошкодження культурних цінностей; підготовлення планів і забезпечення допоміжними матеріалами (захисні плівки, бокси, возики, мотузки, захисний одяг персоналу, драбини, тощо), необхідними для екстреної евакуації культурних цінностей першої черги (найцінніших) у разі виникнення пожежі чи інших загроз знищення чи пошкодження культурних цінностей; проведення періодичних навчальних тренувань з питань захисту культурних цінностей для працівників закладів культури, у тому числі з евакуації культурних цінностей; ... облаштування захисних споруд та інших засобів захисту закладів культури, що зберігають культурні цінності» (Про діяльність закладів культури, 2022).

Також важливим напрямком активності університету питанні включення до партнерських взаємодій в питанні культурної спадщини є участь у міському русі зі збереження історичних пам'яток. Л. Федорова та А. Рябчук виділяють такі типи активності активістів(-ок) за збереження історичних пам'яток, які не втратили свого значення також у воєнний час: культурно-мистецька, робота з громадськістю, медійно-просвітницька, політична та ін. Кожному з цих типів активності притаманні відповідні види діяльності, які також важливі в умовах війни. При цьому якісне збереження автентичного вигляду історичної спадщини відбувається «за рахунок 1) сприяння появі та розвитку міських і національних програм із захисту історичної спадщини; 2) формування суспільного запиту збереження історичних пам'яток; 3) формування відчуття відповідальності у місцевих жителів за міський простір,

у якому вони проживають» (Федорова, Рябчук, 2021, с. 66).

Для узагальнення теоретичних напрацювань науковців щодо ролі університету в розвитку міської культури ми застосували компаративний метод, що дозволило схарактеризувати активності університету на умовно виділених трьох етапах: до, під час війни і післявоєнний період. Порівняння проведено за такими критеріями, які, звичайно, не є вичерпаними, а саме: мета участі, методи, розробка та реалізація культурної політики; розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури, напрямки роботи по збереженню культурної спадщини; культурна активність в комунікативному просторі; ступінь використання комунікаційних платформ; ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини, у т.ч. міської; ступінь міжнародної культурної активності (таблиця 1).

Таблиця 1

Університет у розвитку та збереженні культурної спадщини до, під час війни та післявоєнний період*

Критерії порівняння	Університет у міській культурній спадщині ...		
	До війни	Під час війни	У післявоєнний період (прогноз)
1. Мета участі	популяризація культурної спадщини	популяризація, переосмислення та захист культурної спадщини;	розвиток і популяризація культурної спадщини у світі
2. Методи	наукові; описові; пропагандистські; участь в архівуванні культурних продуктів	наукові; описові; участь в архівуванні культурних продуктів	наукові; описові; участь в архівуванні культурних продуктів; комунікативні технології (PR, лобювання, спічрайтинг)
3. Розробка та реалізація культурної політики	науковий супровід культурної політики	науковий супровід культурної політики в кризових умовах та під час військових дій	культурно-освітня робота з урахування завдань післявоєнної розбудови міста; науковий супровід культурної політики у культурній розбудові
4. Розробка та реалізація державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури	науковий супровід різних видів партнерств у сфері культури	науковий супровід державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури	науковий супровід державно-приватного та державно-громадського партнерства у сфері культури
5. Напрямок роботи по збереженню культурної спадщини	освітня та наукова діяльність, розвиток культурних осередків самого університету (культурні центри, музеї); участь у культурних заходах міста, у т.ч. міжнародних	освітня діяльність офлайн і онлайн; волонтерство у т.ч. міжнародне; просвітництво; акції в університеті із залученням культурних діячів; участь університетської спільноти в міських культурних заходах	освітньо-наукова діяльність; участь університетської спільноти в міських культурних заходах; розробка та участь у впровадженні креативних культурних індустрій
6. Культурна активність в комунікативному просторі	активність в засобах масової інформації (радіо, телебачення, друкована продукція наукового та публіцистичного характеру; в соціальних мережах	активність в засобах масової інформації, у тому числі міжнародних; у соціальних мережах (у т.ч. блогосфера)	розвиток культурних осередків в університеті (музеї, галереї, виставки тощо); участь у розвитку креативних культурних індустрій
7. Ступінь використання комунікаційних платформ	середній	високий	високий
8. Ступінь участі у розвитку та збереженні культурної спадщини	високий	високий	високий
9. Ступінь міжнародної культурної активності	середній і вище середнього	високий, дуже високий	високий

* Розроблено авторкою

Представлені в таблиці узагальнення свідчать про наступність мети, заходів, напрямків діяльності

університету щодо вивчення, збереження й використання міської культурної спадщини. Усталений суспільний розвиток має культурну складову і можливий в умовах миру, вирішення гуманітарних питань і протидії гібридній агресії як частини інформаційної війни. Оскільки «для визначення стану війни та стану миру наразі не існує простих процедур» (Яворська, 2019, с. 115), є небезпека заморожених конфліктів, міська культура в Україні буде в небезпеці до часу перемоги й міжнародних гарантій безпечного існування й розвитку українських міст. Тому доцільно культурні активності університету й надалі розглядати в трьох періодах – до, під час війни і післявоєнний період. Затребуваною на всіх періодах є участь університету у «... розвитку креативних індустрій та маркетизації культури, що забезпечує взаємодію споживач – митець – ідея – культурно-креативний простір» (Плецан, 2022, с. 199). Крім того, серед позитивних перспектив розвитку освіти в сучасній Україні має бути «підсилення національної, культурної, громадянської складової навчальних програм з метою формування української ідентичності» (Марусяк, 2022, с. 138).

Висновки. Культурно-креативним простором в сучасному світі стають соціально-економічно й культурно розвинені міста, до числа яких будуть приєднуватися й українські, в т.ч. за підтримки університетів. Сучасні університети стоять перед необхідністю включення до системи державно-приватного, державно-громадського партнерства в реалізації збереження й розвитку міської культурної спадщини.

Перспективи подальших досліджень. Варто звернути увагу на те, що сучасний університет в Україні під час російсько-української війни доцільно розглядати в трьох сюжетах і наративах, а саме: Університет на війні, Університет для перемоги у війні, Університет про війну. Це може стати перспективним напрямком міждисциплінарних досліджень.

Khyzhniak L. University in the city's cultural heritage before, during and after the war

The article is devoted to defining the multifaceted activities of the university as a cultural hub at the city level in various situations, including crisis (war). The author outlines the main problems of the university's participation in urban culture in its study, preservation, and use. Based on the comparative method's application, the university's role in the development and preservation of cultural heritage during three periods - before, during the war, and after the war (prediction)- is revealed. The following criteria were used to compare these periods: the purpose of participation, methods, development, and implementation of cultural policy; development and implementation of public-private and public-public partnership in the field of culture, areas of work on preservation of cultural heritage; cultural activity in the communicative space; degree of use of communication platforms; the degree of participation in the development and preservation of cultural heritage, including city; degree of international cultural activity. In the conditions of globalization and postmodern social transformations, the self-governance and originality of the urban cultural space need to be more realized. In addition, the Russian-Ukrainian war led to profound transformations of both world and national cultural spaces. Therefore, the issue of cultural heritage protection in Ukraine is actively supported by the international community in terms of resources, legislation, and organization. And the university contributes to this in every possible way with its educational activities. A conclusion was made about the continuity of the university's goals, activities, and directions for studying, preserving, and using the city's cultural heritage at different stages. Therefore, it is expedient to consider the university's cultural activities in three periods - before, during the war, and after the war. Established social development has a cultural component and is possible in conditions of peace, resolution of humanitarian issues, and countering hybrid aggression as part of information warfare.

Key words: the university as a cultural hub, cultural heritage, urban cultural heritage, partnership in the field of culture, social communications, communicative space of the city.

Література:

1. Бакальчук В. О. Збереження та охорона культурної спадщини в Криму: актуальні виклики та проблеми. *Стратегічні пріоритети*, № 50(2), 2019, с. 46–52.
2. Бакіров В. Університетські культурні практики: проблеми евалюації. *Український соціологічний журнал*. Вип. 24. Березень 2021. С. 7–13.
3. Бистрицький Є., Пролеєв С., Зимовець Р. *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера, 2020. 416 с.
4. Браун І. Деніелс. Як ми можемо захистити культурну спадщину в Україні? П'ять основних кроків для міжнародної спільноти. 2022. <https://www.justsecurity.org/81226/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community-ua/>
5. Валецький О. Л. Завдання культурної політики у відновленні та розбудові миру на Сході України.

Стратегічні пріоритети. 2018. № 48(3-4). С. 137–146.

6. Гриневич В. А. Подолання тоталітаризму і постколоніалізму: трансформації культури та ідеології сучасної України // *Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз*. Київ, 2019. С. 387–513.
7. Гриценко О. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія / Олександр Гриценко. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с.
8. Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення. 1–2 жовтня 2022 року. Соціологічна група «Рейтинг». file:///C:/Users/okhyz/Downloads/RG_UA_International_2000_102022_press.pdf (дата звернення: 10.15.2023).
9. Костенко Н. В., Скокова Л. Г., Наумова М. Ю. Зміщення культурних та інформаційно-комунікативних порядків в умовах пандемії COVID-19. *Український соціум*. № 2(77). 2021. С. 40–58.
10. Курбан О. В. Теоретико-методологічні основи сучасних гібридних конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. № 13. 2018. С. 105–113.
11. Марусяк Т. С. Освіта в Україні в умовах війни: стан та перспективи. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 3, 2022. С. 134–140.
12. Плецан Х. В. Фестивалі як драйвери розвитку креативних індустрій: історико-культурологічний підхід. *Питання культурології*. № 39. 2022. С. 194–209.
13. Про діяльність закладів культури під час війни говорили на інформаційній сесії U-LEAD. 2022. <https://decentralization.gov.ua/news/14907>
14. Самчук З. Ф. Новітня цивілізаційна парадигма розвитку України у дзеркалі причинно-наслідкових зв'язків // *Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз*. Київ, 2019. С. 62–129.
15. Федорова Л. С., Рябчук А. М. Мета, перешкоди і напрями діяльності активістів та активісток зі збереження історичних пам'яток українських міст. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. Том 4. 2021. С. 60–72.
16. Чорна Н. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. № 36. 2021. С. 67–74.
17. Яворська Г. М. Війна і мир у сучасних парадигмах безпекових досліджень. *Стратегічні пріоритети*. № 49 (1). 2019. С. 110–116.
18. Atamaniuk Z. The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education // *SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches*. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. P. 1–24.

References:

1. Bakalchuk V. O. (2019) Zberezhennia ta okhorona kulturnoi spadshchyny v Krymu: aktualni vyklyky ta problem [Preservation and protection of cultural heritage in Crimea: current challenges and problems]. *Stratehichni priorytety*. № 50 (2). S. 46–52. [in Ukrainian].
2. Bakirov V. (2021, Berezen) Universytetski kulturni praktyky: problemy evaliuatsii [University cultural practices: problems of evaluation]. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal*. Vyp. 24. S. 7–13. [in Ukrainian].
3. Bystrytskyi Ye., Proleiev S., Zymovets R. (2020). *Komunikatsiia i kultura v globalnomu sviti* [Communication and culture in a global world]. Kyiv: Dukh i Litera. 416 s. [in Ukrainian].
4. Brian I. Daniels (2022). How can we protect cultural heritage in Ukraine? Five main steps for the international community [2022]. <https://www.justsecurity.org/81226/how-can-we-protect-cultural-heritage-in-ukraine-five-key-steps-for-the-intl-community-ua/> [in Ukrainian].
5. Valevskiy O. L. (2018). Zavdannia kulturnoi polityky u vidnovlenni ta rozbudovi myru na Skhodi Ukrainy [The task of cultural policy in the restoration and building of peace in the East of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. № 48 (3–4). S. 137–146. [in Ukrainian].
6. Hrynevych V. A. (2019). Podolannia totalitaryzmu i postkolonializmu: transformatsii kultury ta ideologii suchasnoi Ukrainy [Overcoming totalitarianism and postcolonialism: transformations of culture and ideology of modern Ukraine] // *Zmina tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy: teoretyko-metodolohichnyi analiz*. Kyiv. S. 387–513. [in Ukrainian].
7. Hrytsenko O. (2019). *Kulturnyi prostir i natsionalna kultura: teoretychne osmyslennia ta praktychne formuvannia: monohrafiia* [Cultural space and national culture: theoretical understanding and practical formation]. Kyiv: Instytut kulturolohii NAM Ukrainy. 256 s. [in Ukrainian].
8. Dynamika zovnishno-politychnykh nastroyv naseleennia. (2022, 1–2 zhovtnia). *Sotsiolohichna hrupa «Reitynh»* [Dynamics of foreign political attitudes of the population. October 1–2, 2022. Sociological group "Rating"]. file:///C:/Users/okhyz/Downloads/RG_UA_International_2000_102022_press.pdf (data

- zvernennia: 10.15.2023). [in Ukrainian].
9. Kostenko N. V., Skokova L. H., Naumova M. Yu. (2021). Zmishchennia kulturnykh ta informatsiino-komunikatyvnykh poriadkiv v umovakh pandemii COVID-19 [Displacement of cultural and informational and communicative orders in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Ukrainskyi sotsium. № 2 (77)*. S. 40–58. [in Ukrainian].
 10. Kurban O. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni osnovy suchasnykh hibrydnykh konfliktiv [Theoretical and methodological foundations of modern hybrid conflicts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Sotsialni komunikatsii»*. № 13. S. 105-113/ [in Ukrainian].
 11. Marusiak T. S. (2022). Osvita v Ukraini v umovakh viiny: stan ta perspektyvy. Perspektyvy [Education in Ukraine during the war: state and prospects]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal*. № 3, S. 134–140. [in Ukrainian].
 12. Pletsan Kh. V. (2022). Festyvali yak draivery rozvytku kreatyvnykh industrii: istoryko-kulturolohichni pidkhid [Festivals as drivers of the development of creative industries: a historical and cultural approach]. *Pytannia kulturolohii*. № 39. S. 194–209. [in Ukrainian].
 13. Pro diialnist zakladiv kultury pid chas viiny hovoryly na informatsiinii sesii U-LEAD (2022) [The activities of cultural institutions during the war were discussed at the U-LEAD information session]. <https://decentralization.gov.ua/news/14907> [in Ukrainian].
 14. Samchuk Z. F. (2019). Novitnia tsyvilizatsiina paradyhma rozvytku Ukrainy u dzerkali prychno-naslidkovykh zviazkiv [The newest civilizational paradigm of Ukraine's development in the mirror of cause-and-effect relationships] // *Zmina tsyvilizatsiinoi paradyhmy rozvytku Ukrainy: teoretyko-metodolohichni analiz*. Kyiv. S. 62-129. [in Ukrainian].
 15. Fedorova L. S., Riabchuk A. M. (2021). Meta, pereshkody i napriamy diialnosti aktivistiv ta aktivistok zi zberezhenia istorychnykh pamiatok ukrainskykh mist [The purpose, obstacles and directions of activities of activists for the preservation of historical monuments of Ukrainian cities]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologia. Tom 4*. S. 60–72. [in Ukrainian].
 16. Chorna N. (2021). Kulturna spadshchyna Ukrainy: problemy vyvchennia, zberezhenia ta vykorystannia [Cultural heritage of Ukraine: problems of study, preservation and use]. *Naukovi zapysky Vynytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Istoriiia*. № 36. S. 67–74. [in Ukrainian].
 17. Yavorska H. M. (2019). Viina i myr u suchasnykh paradyhmakh bezpekovykh doslidzhen [War and peace in modern paradigms of security research]. *Stratehichni priorityety*. № 49(1). S. 110–116. [in Ukrainian].
 18. Atamaniuk Z. (2019). The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education // *SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches*. Lviv-Torum : Liha-Pres. P. 1–24. [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023